

Gamle sager ved Skotfoss. Solum Historielag Årsskrift 1952 v Einar Dagsrud Åfoss

Hva tid de første sagene ved Skotfoss blei oppført, er vanskelig å si med sikkerhet, men lektor Coll forteller i boka «Skiensf jordens Industri» at de første oppgangssagene i Skien ble bygd omkring 1530, - kanskje tidligere. En kan vel anta at sagene ved Skotfoss blei bygd omtrent på samme tid, muligens litt seinere.

Coll forteller også at i tida omkring 1600 fikk lensherren tillatelse til å gjenoppbygge 2 eldre, forfalne sagmøller ved Skotfoss. - Da disse sagene betegnes som *eldre*, skulle en kunne anta at de hadde vært i drift i atskillig år. - Disse gjenoppbygde sagene bortforpaktet Kronen i 1633 til en Jon Thomasen, borgermester i Skien. Disse sagene lå på *nordsida* av fossen, for i 1652 får lensherren, Sivert Urne, fullmakt til ved makeskifte - «at erhverve den øde ø Porsgrund (Frednesøya) under Jønholdt av eieren Nils Gundersen på Bolvik og Thore Gundersen på Jønholdt, mot at disse erholder Omdal i Melum med pladsen Majer og underliggende fiske og fosse samt Røraasen. ->

Hvor lenge disse sagene var i drift, og hvem som overtok dem etter de her nevnte eiere, er ukjent, men i 1840-åra er en kjøpmann Bärnholdt i Skien eier.

Hvorvidt den saga på Saglandet ved Firingfossen var en av de her nevnte sager, er delte meninger om. Den er nevnt i begynnelsen av det 19. århundre (for ca. 150 år siden) som Omdal sag. Den blei ødelagt av flom i 1822. - I noen gamle dokumenter etter eieren av nedre Åfoss, Ole Pedersen, (død 1841) er det en del om nedre Åfoss sag. Avskrift av en del av disse dokumentene gjengis her på originalspråket. -

Vi underskrevne, Hans Jacobsen med Curator. I dette til feide min Stedfader Kiil Tomasen Biørntvedt. på den ene og Ole Pedersen Aafos og Peder Pedersen Elset på den anden Side, har indgået følgende Forening. Nemlig:

1) Da hr. Ole Aafos og Peder Elset agter at opføre en Saug ved Jelevand i min Ole Aafos Skog og Utmark og hertil behøves at nedlegge Saugrenden i den der hørende Dybel i den søndre Fiskerende, der ved en Utskiftningsforretning av 13. Mai 1772 er tildelt Eierne av øvre Aafos.

Den Saugdam der opføres for Saugens byggere og vedligeholdelse, thi så vel til Saugens fornødenhed, samt til Fiskets brug, dog inden skieres 1 Tylt Tømmer årlig frit for Saugløyve sålenge Saugen er i gang. Men skulde der skie en Ulykke enten av Ild eller Vand og herved så vel Rende som Dam vedligeholdelse samt at skiere den før melte en Tylt Tømmer årlig frit for Saugløyve, så vel for den nuværende Eier Hans Jacobsen samt efterkommende Eiere af Øvre Aafos. Alt således at hans Fiske i alle dele kan være uhindret.

2) Vedtager jeg Hans Jacobsen med Curator alt foranstående fra min side som før anført og således bekræfter denne Contrakt under våre egne Henders samt til herværende 2de Vitterlighedsvidner med Underskrift.

Datum Aafos den 22. Desember 1825.

Hans Jacobsen Ole P. Aafos. Peder Pedersen Elset Kiil T. Biørntvedt

Til Vitterlighed. Hans Massen Amund Sørensen Gåsodden

I et utkast til en kontrakt mellom Ole Pedersen Aafos og Peder Pedersen Elset, datert 10. februar 1826, heter det: «Det aktes benyttet endel biergede Redskaper af den under Omdal ved Vand flom utgået Saug i Året 1822. - Da vi nu er forenet om af nye at opføre en Saug i Jelevand fos på Ole Aafos værend Grund.» - At saga blei oppført dette året, viser endel

notater i ei gammel notisbok. Der heter det: «1826 den 31. August anholdt ved Solum Ting at bygge en Saug ved Aafos. 1826 8. September påbegynt opførsel av Saugen. 1827 18. Mai begyndte Saugen at gå.»

Det antas at saga var i drift til 1860, da sies det at den store flommen dette året skyllet eller brøt den ned. Det var ei oppgangssag dette, og på de fleste av Aafossgårdene kan man ennå finne bord som er skåret på denne saga.

I forbindelse med dette kan nevnes at ved Saglandet sees ennå renna eller vanninntaket til Omdalssaga. I 1856

oppfører Hans Jacobsen Aafos øvre ei sag på Holmen ved Randeberget. Vanninntaket til denne saga og renna som skilte Holmen fra Randeberget, er nå igjenfylt av bark fra det gamle renseriet til Union Co.

Anders Halvorsen Staakkan oppførte også ei sag på Holmen i 1857. Vanninntaket til den var der hvor den nye Kappsaga til Union Co. Nå (i 1952) ligger. Staakkansaga eller «Gamle Aker», som den kaltes i den seinere tid, var i drift under anlegget av Skotfoss i 90-åra, og jeg antar den blei benytta til 1900. Selve sag bygningen blei revet flere år seinere.

De to sistnevnte sagene var sirkelsager drevet av store vannhjul. Når fall høy da var så lita som ved Holmen, blei det brukt det en kalte for underfallshjul.